

Σοπενχάουερ: Ελευθερία της βούλησης

Arthur Schopenhauer: *Περί της ελευθερίας της βούλησης* (μετάφραση Μιχάλης Παντούλιας – Δημήτρης Υφαντής, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές 2016, 224 σ., 15,90 €.

Κρίνει ο Κωνσταντίνος Σαργέντης (Πανεπιστήμιο Κρήτης)

sargentk@uoc.gr

Μια σημαντική συνεισφορά στην ελληνική γραμματεία αποτελεί η μετάφραση της πραγματείας του Σοπενχάουερ *Περί της ελευθερίας της βούλησης* (στο εξής: *ΠΕΒ*), τόσο για ιστορικούς όσο και για συστηματικούς λόγους. Ως προς τους ιστορικούς λόγους, θα μπορούσε κανείς να πει ότι η πραγματεία αυτή, που βραβεύτηκε το 1839 από τη Νορβηγική Βασιλική Εταιρεία των επιστημών του Drontheim, έβγαλε κατά κάποιον τρόπο τον Σοπενχάουερ από την ακαδημαϊκή του απομόνωση, είκοσι χρόνια μετά την έκδοση του βασικού του έργου *Ο κόσμος ως βούληση και παράσταση*, χωρίς στην πραγματεία να καθίσταται εμφανής η σχέση της με το βασικό αυτό έργο του φιλοσόφου· η πραγματεία είχε υποβληθεί προς κρίσιν στο πλαίσιο διαγωνισμού και ο συγγραφέας για λόγους ανωνυμίας δεν μπορούσε να αποκαλύψει την ταυτότητά του.¹ Παρ' όλα αυτά, η σχέση του *ΠΕΒ* με τη Μεταφυσική του Σοπενχάουερ, όπως αυτή εκτίθεται στο βασικό του έργο, είναι απαραγνώριστη. Ως προς τους συστηματικούς λόγους,² η υπό εξέτασιν πραγματεία του Σοπενχάουερ αντλεί τη σημασία της κυρίως από τη σχέση της με τη (σύγχρονη) συζήτηση για το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης, και είναι αυτή η σχέση με την οποία θα ασχοληθώ περισσότερο στην παρούσα βιβλιοκρισία.

Επειδή ο αναγνώστης μπορεί να περιέλθει σε αμηχανία σχετικά με το ποιος είναι ο ακριβής τίτλος του *ΠΕΒ*, θα ήθελα να κάνω την εξής διευκρίνιση: Η πραγματεία υποβλήθηκε από τον Σοπενχάουερ το 1838, στο πλαίσιο του ως άνω αναφερθέντος διαγωνισμού, με τον τίτλο *Περί της ελευθερίας της ανθρώπινης βούλησης (Über die Freiheit des menschlichen Willens)*, η οποία και βραβεύτηκε στις 26 Ιανουαρίου 1839. Το 1841 η πραγματεία αυτή (πρωτο)δημοσιεύτηκε σε κοινό τόμο με την πραγματεία *Περί του θεμελίου της Ηθικής (Über das Fundament der Moral)*, την οποία ο Σοπενχάουερ υπέβαλε το 1839 σε

---

¹ Βλ. *ΠΕΒ*, σ. 99 σημ. 45, όπου ο Σοπενχάουερ αναφέρεται ρητά στο ζήτημα αυτό.

² Τον όρο "συστηματικός" τον χρησιμοποιώ εδώ για να δηλώσω τη σχέση με ένα φιλοσοφικό πρόβλημα, και όχι αναφορικά με τη θέση που κατέχει η πραγματεία στο ευρύτερο μεταφυσικό σύστημα του φιλοσόφου (κάτι που το εκλαμβάνω μάλλον ως "ιστορικό" ζήτημα).

άλλον διαγωνισμό, που προκήρυξε η Δανική Βασιλική Εταιρεία των επιστημών της Κοπεγχάγης αυτή τη φορά, και η οποία δεν είχε την ίδια τύχη με την προηγούμενη, καθώς βάσει της απόφασης της 30ής Ιανουαρίου 1840 δεν κρίθηκε άξια βράβευσης (κάτι που ενόχλησε ιδιαίτερα τον Σοπενχάουερ). Οι δύο πραγματείες δημοσιεύτηκαν μαζί υπό τον γενικό τίτλο *Τα δύο βασικά προβλήματα της Ηθικής, όπως τυχαίνουν πραγμάτευσης σε δύο ακαδημαϊκές υποψήφια για βράβευση πραγματείας (Die beiden Grundprobleme der Ethik, behandelt in zwei akademischen Preisschriften)*· και ενώ στη σελίδα με τον γενικό αυτόν τίτλο το ΠΕΒ ανακοινώνεται με τον τίτλο με τον οποίο υποβλήθηκε στον διαγωνισμό, στη συνέχεια, στη σελίδα πριν από την αρχή της συγκεκριμένης πραγματείας ο τίτλος αλλάζει σε *Υποψήφια για βράβευση πραγματεία περί της ελευθερίας της βούλησης* (πάντα με τη διευκρίνιση ότι κέρδισε το βραβείο). Στην πραγματικότητα, ο τίτλος της ελληνικής μετάφρασης αποτελεί τμήμα του “τελικού” αυτού τίτλου.

Το ερώτημα που είχε θέσει η Νορβηγική εταιρεία, και στο οποίο αποτελεί απάντηση το ΠΕΒ, ήταν: «Μπορεί η ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης να αποδειχτεί βάσει της αυτοσυνείδησης;». Ο Σοπενχάουερ χωρίζει την πραγματεία του σε πέντε ενότητες. Η πρώτη ενότητα (σ. 51-67) περιλαμβάνει ανάλυση και διασάφηση των βασικών εννοιών του ερωτήματος και χωρίζεται σε δύο τμήματα, ένα που αφορά την έννοια της ελευθερίας (σ. 51-61) και ένα που αφορά την έννοια της αυτοσυνείδησης (σ. 61-7). Το πρώτο τμήμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση ολόκληρης της πραγματείας. Εκκινώντας από την προϋπόθεση ότι η ελευθερία είναι κατά βάση μια αρνητική έννοια, καθώς σημαίνει απουσία εμποδίων, ο Σοπενχάουερ, ανάλογα με το είδος των εμποδίων, των οποίων η απουσία συνιστά την ελευθερία, διακρίνει ανάμεσα στη φυσική, τη νοητική και την ηθική ελευθερία (σ. 51 κ.ε.). Την πρώτη την θεωρεί ως την πρωταρχική, άμεση, κοινή και δημοφιλή, αλλά μη φιλοσοφική έννοια της ελευθερίας, σε αντίθεση με τις δύο άλλες, στις οποίες αποδίδει το φιλοσοφικό νόημα της ελευθερίας. Τη νοητική ελευθερία την προσπερνά γρήγορα ως μη άμεσα σχετική με το υπό πραγμάτευσιν ζήτημα (σ. 54) και μεταθέτει την εξέτασή της, για λόγους πληρότητας και μόνο, σε ένα παράρτημα στο τέλος του έργου (σ. 207-12), εστιάζοντας πλέον στη φυσική και την ηθική ελευθερία.

Η φυσική έννοια της ελευθερίας κατανοείται (αρνητικά) ως απουσία φυσικών και υλικών εμποδίων, ενώ μέσα από μια θετική θεώρηση εμφανίζεται ως ικανότητα πραγμάτωσης της βούλησης (σ. 52 κ.ε.). Αν δούμε την ανάλυση του Σοπενχάουερ μέσα από το πρίσμα της σύγχρονης συζήτησης για το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης, θα λέγαμε ότι αποτελεί έναν υποδειγματικό τρόπο παρουσίασης της θέσης που καλείται κλασική συμβατοκρατία (classical compatibilism): ελευθερία σημαίνει την ανεμπόδιστη πραγματοποίηση των επιθυμιών μας στον φυσικό κόσμο, ανεξάρτητα από το αν οι ίδιες οι επιθυμίες μας είναι αιτιακά καθορισμένες από άλλους παράγοντες.³ Με τα λόγια του Σοπενχάουερ: «[Α]πό τη στιγμή που ένα έμβιο ον ενεργεί κατά τη δική του βούληση, είναι [...] *ελεύθερο*

³ Για όλους τους προερχόμενους από τη συζήτηση για το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης ειδικούς όρους που χρησιμοποιώ στην παρούσα βιβλιογραφία (όπως συμβατοκρατία, ασυμβατοκρατία, ελευθεροκρατία, σκληρός ντετερμινισμός, κ.λπ.), βλ. Κ. Σαργέντης, *Το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης* (Αθήνα: Νήσος 2012).

– τούτο χωρίς να λαμβάνεται υπ’ όψιν το τι μπορεί να επηρεάζει αυτή την ίδια τη βούληση» (σ. 53). Πρόκειται μάλλον για ελευθερία της πράξης και όχι της βούλησης. Σε αντίθεση τώρα με αυτή τη «φυσική έννοια της ελευθερίας, η «ηθική» ελευθερία είναι ακριβώς το είδος της ελευθερίας για το οποίο, όπως διευκρινίζει ο Σοπενχάουερ, ρωτούσε στον διαγωνισμό η Νορβηγική βασιλική εταιρεία και το οποίο είναι γνωστό από την παράδοση με τον όρο *liberum arbitrium indifferentiae* (σ. 54 κ.ε.). Αρχικά μπορεί και αυτή να την προσεγγίσει κανείς (και μάλιστα ο φιλοσοφικά απαίδευτος κοινός νους δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί αυτό το εμπειρικό επίπεδο θεώρησης) μέσω της φυσικής ελευθερίας, στη συνέχεια όμως αποκαλύπτεται το ατελέσφορο αυτού του τρόπου εξήγησης, καθώς εν τέλει μένει αναπάντητο το βασικό ερώτημα. Και αυτό το ερώτημα δεν είναι αν η βούληση μπορεί να πραγματώνεται μέσω του πράττειν ελλείψει φυσικών εμποδίων, αλλά αν *η ίδια* η βούληση είναι ελεύθερη.

Πιο συγκεκριμένα, αν επιστρατεύσουμε τον κοινό νου (που σκέφτεται αποκλειστικά με όρους φυσικής ελευθερίας) για να απαντήσει αυτό το ερώτημα, τότε, καθώς πρόκειται πλέον για την ίδια τη βούληση και όχι για την πραγμάτωσή της μέσω του πράττειν, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε το πεδίο της πράξης. Μαζί με αυτό όμως θα πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος και την αρνητική θεώρηση της ελευθερίας: Αν τα “εμπόδια” που μπορεί να συλλάβει ο κοινός νους είναι *μόνο* φυσικά εμπόδια στο πεδίο της πράξης, εγκαταλείποντας το πεδίο της πράξης και μεταβαίνοντας στο πεδίο της βούλησης εκλείπουν και τα όποια εμπόδια. Αυτό που μένει τότε στον κοινό νου για να εξηγήσει την ελευθερία, είναι ό,τι περιλαμβάνει σε καθαρά θετικούς όρους η φυσική έννοια της ελευθερίας. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Σοπενχάουερ, «“Είμαι ελεύθερος όταν μπορώ να *κάνω* ό,τι *θέλω*” μέσω δε του “ό,τι *θέλω*” έχει ήδη καθοριστεί η ελευθερία» (σ. 56). Αν λοιπόν μεταφέρουμε αυτό το «ό,τι *θέλω*» από την πράξη στη βούληση, το ερώτημα δεν είναι πλέον αν η πράξη είναι σύμφωνη με τη βούληση, αλλά αν η βούληση είναι σύμφωνη με τον εαυτό της. Δεν είναι αν μπορώ να *κάνω* αυτό που *θέλω*, αλλά αν μπορώ να *θέλω* αυτό που *θέλω*. Αλλά το ερώτημα αυτό αποδεικνύεται προβληματικό, καθώς σε ένα επόμενο βήμα μετατρέπεται κατ’ ανάγκην στο ερώτημα αν “μπορώ να *θέλω* αυτό που *θέλω* να *θέλω*”, κάτι που με τη σειρά του οδηγεί σε μια αναγωγή στο άπειρο (σ. 57). Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης το ίδιο πρόβλημα εμφανίζεται στη λεγόμενη “δομική” ή “ιεραρχική” θεωρία του Χάρι Φράνκφουρτ (Harry Frankfurt) για την ελεύθερη βούληση, όπου η αναγωγή σε όλο και ανώτερα επίπεδα “επιθυμιών” και “θηλήσεων” δυσκολεύεται να βρει τέλος. Με όρους της ανάλυσης του Σοπενχάουερ, θα λέγαμε ότι όσο και να προσπαθεί κανείς να επεκτείνει τη φυσική έννοια της ελευθερίας, έτσι ώστε αυτή να καλύπτει και μια ιεραρχικά διαρθρωμένη ψυχολογική δομή της βούλησης, είναι καταδικασμένος να περιπίπτει, όσον αφορά το κρίσιμο ερώτημα, σε αδιέξοδο.

Το συμπέρασμα του Σοπενχάουερ είναι ότι η φυσική έννοια της ελευθερίας δεν μπορεί να δώσει απάντηση στο ζήτημα της ηθικής ελευθερίας. Προς τούτο χρειάζεται να επανέλθει κανείς στην αρνητική θεώρηση της ελευθερίας, σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο όμως, και στη διερεύνηση της σχέσης ελευθερίας και αναγκαιότητας: η ηθική ελευθερία,

ως ελευθερία της βούλησης, συνίσταται στην απουσία (όχι πλέον φυσικών εμποδίων, αλλά) κάθε αναγκαιότητας, όπου αναγκαίο θεωρείται αυτό που έπεται ενός δεδομένου αποχρώντος λόγου (σ. 58). Η όλη ανάλυση καταλήγει στο ότι μια τέτοια ελευθερία, ταυτόσημη κατ' ουσίαν με την απόλυτη τυχαιότητα, δεν μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς σκοντάφτει στα όρια της γνωστικής μας δύναμης (σ. 59 κ.ε.). Εννοιολογικά, όμως, *και μόνο*, μπορούμε να την συλλάβουμε ως ανεξαρτησία από την αναγκαιότητα ως προς τον προσδιορισμό της βούλησης, κάτι στο οποίο ακριβώς συνίσταται το *liberum arbitrium indifferentiae* (σ. 60). Για τον Σοπενχάουερ, μάλιστα, πρόκειται για τη μόνη συνεπή εξήγηση της ελευθερίας –θα το επαναλάβω: σε καθαρά εννοιολογικό επίπεδο. Κάθε άλλη σύλληψη της ελευθερίας της βούλησης, όπως για παράδειγμα αυτή που εκφράζει η “συμβατοκρατική” –όπως θα λέγαμε σήμερα– θέση του Λάιμπνιτς αναφορικά με λόγους που επηρεάζουν μεν τη βούληση και της προσδίδουν μια κλίση αλλά δεν την καταναγκάζουν, απορρίπτεται ως μη συνεπής (σ. 61· πρβλ. σ. 70 κ.ε.).

Η εκ μέρους μου παρουσίαση του πρώτου τμήματος της πρώτης ενότητας του *ΠΕΒ* είναι δυσανάλογα εκτενής για τα δεδομένα της παρούσας βιβλιοκρισίας. Νομίζω όμως ότι είναι απαραίτητη, αν θέλει κανείς να εντάξει το έργο στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης για το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης. Ακόμα περισσότερο, αν κανείς έχει υπ' όψη του τη σύγχρονη συζήτηση, διαπιστώνει αμέσως ότι η πρώτη ενότητα του *ΠΕΒ* μάς καλεί, τρόπον τινά, να την εντάξουμε σε αυτή. Θεωρώ μάλιστα ότι το επιχείρημα της πρώτης ενότητας είναι και το πιο δύσκολο να ανασυγκροτηθεί, παρά την αντίθετη εντύπωση που δίνουν ο “αναλυτικός” (από μεθοδολογική άποψη) τρόπος έκθεσής του και ο προκαταρκτικός χαρακτήρας του. Ο Σοπενχάουερ κινείται αριστοτεχνικά σε διάφορα επίπεδα: ανάμεσα σε έναν αρνητικό και έναν θετικό τρόπο θεώρησης της ελευθερίας, ανάμεσα σε ένα εννοιολογικό και ένα οντολογικό επίπεδο, ανάμεσα στην ελευθερία ως ιδιότητα της πράξης και στην ελευθερία ως ιδιότητα της βούλησης, ανάμεσα στην διανοητική ικανότητα του κοινού νου και στην κατανόηση του φιλοσοφικού Λόγου. Όσα λέει ο Σοπενχάουερ στις επόμενες ενότητες της πραγματείας του, κυρίως στη δεύτερη, την τρίτη και την πέμπτη ενότητα, είναι μεν αυτά που απαντούν κατ' ουσίαν στο ερώτημα του διαγωνισμού έχοντας πολύ ισχυρότερες μεταφυσικές προϋποθέσεις και συμπαραδηλώσεις, σε σχέση με το επιχείρημα της πρώτης ενότητας όμως προσφέρονται πιο εύκολα στον υποψιασμένο αναγνώστη για κατανόηση. Ένας βασικός λόγος, μάλιστα, που συμβαίνει αυτό, είναι ακριβώς ότι προϋποθέτουν εκείνο το επιχείρημα και τις σχετικές εξηγήσεις.

Αφού ήδη στο δεύτερο τμήμα της πρώτης ενότητας ο Σοπενχάουερ έχει εξηγήσει ότι η αυτοσυνείδηση είναι ό,τι μένει από τη συνολική συνείδηση αν αφαιρέσουμε τη συνείδηση των άλλων πραγμάτων, και αυτό που μένει είναι η συνείδηση του εαυτού μας ως «θέλοντα» (σ. 63 κ.ε.), στη δεύτερη ενότητα (σ. 69-87) περνάει στην απάντηση του βασικού ερωτήματος, αν δηλαδή από την έτσι νοούμενη αυτοσυνείδηση μπορεί να αποδειχτεί η ελευθερία της βούλησης. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, φαίνεται ότι την απάντηση, που είναι αρνητική, την έχει ήδη προεξοφλήσει η εξήγηση της φυσικής έννοιας της ελευθερίας στην πρώτη ενότητα, καθώς τώρα αποδεικνύεται ότι η αυτοσυνείδηση, όταν επιχει-

ρεί να πάρει θέση στο ζήτημα της ηθικής ελευθερίας, σκέφτεται με όρους φυσικής ελευθερίας *στη θετική της θεώρηση* («μπορώ να κάνω ό,τι θέλω»)· και ενώ έχει την ψευδαίσθηση ότι έτσι απαντά θετικά στο ερώτημα για την *ηθική* ελευθερία, στην πραγματικότητα δεν μπορεί καν να κατανοήσει το ερώτημα και να φτάσει μέχρι την εξήγηση της αληθινής ελευθερίας της βούλησης.

Τον λόγο για τον οποίο η αυτοσυνείδηση δεν μπορεί να δώσει τη ζητούμενη απάντησή μας τον αποκαλύπτει περαιτέρω η τρίτη –μακροσκελής– ενότητα (σ. 89-148), όπου αποδεικνύεται ότι τα δεδομένα για τη διερεύνηση του κατά πόσο η βούληση μπορεί να δρα σε ανεξαρτησία από την αιτιότητα και την αρχή του αποχρώντος λόγου τα περιέχει η συνείδηση των άλλων πραγμάτων, που δεν είναι άλλη από την (καντιανά κατανοημένη) γνωστική δύναμη. Τελικά, η αυτοσυνείδηση είναι αρμόδια για να φτάσει μέχρι τη βούληση του ανθρώπου ως τον «αληθινό πυρήνα της ουσίας του» (σ. 79· πρβλ. σ. 15), είναι όμως αναρμόδια να απαντήσει σχετικά με το αν η βούληση είναι ελεύθερη. Την απάντηση αυτή νομιμοποιείται να την δώσει η συνείδηση των άλλων πραγμάτων, της οποίας αντικείμενο δεν είναι πλέον η βούληση η ίδια, αλλά τα από τη βούληση κινούμενα όντα, τα βουλόμενα (σ. 89). Εστιάζοντας στον άνθρωπο ως βουλόμενο, και αναδεικνύοντας τη διαφορά του από τα υπόλοιπα ζώα (που κι αυτά είναι βουλόμενα), ο Σοπενχάουερ, πρώτον, εξηγεί την εκάστοτε εκδήλωση ή κινητοποίηση της βούλησης ως αποτέλεσμα της αιτιότητας των κινήτρων, τα οποία στον άνθρωπο είναι «αφηρημένα», ενώ στα ζώα είναι μόνο «εποπτικά» (σ. 100-5)· και δεύτερον, αναπτύσσει μια θεωρία για τον “εαυτό” του ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία η βούληση παρουσιάζεται στον κάθε άνθρωπο χωριστά ως μια ιδιοσυστασία που ονομάζεται «χαρακτήρας» (σ. 123). Ο Σοπενχάουερ περαιτέρω εξηγεί ότι ο χαρακτήρας, εκτός από ατομικός, είναι εμπειρικός, σταθερός και έμφυτος (σ. 124-33). Η όλη πραγμάτευση του ζητήματος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κάθε ανθρώπινη πράξη είναι το αναγκαίο αποτέλεσμα αφενός του χαρακτήρα και αφετέρου του εμφανιζόμενου κινήτρου (σ. 139). Αν θα θέλαμε να κατηγοριοποιήσουμε κάπως τον Σοπενχάουερ, θα μπορούσαμε να πούμε ότι υποστηρίζει έναν σκληρό ντετερμινισμό αναφορικά με τις επιμέρους ανθρώπινες πράξεις, σε συνδυασμό με έναν βολονταρισμό που δηλώνει η ταύτιση του χαρακτήρα με τη βούληση. Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Σοπενχάουερ, ενώ μοιάζει με άλλους βολονταριστές στο ότι δίνει το πρωτείο στη βούληση έναντι της νόησης⁴ διαφέρει από τους περισσότερους από αυτούς, καθώς χρησιμοποιεί αυτή τη θέση για να αρνηθεί την ελευθερία της βούλησης.

Ωστόσο, αυτή δεν είναι η τελευταία λέξη του Σοπενχάουερ στο ζήτημα της ανθρώπινης ελευθερίας. Ύστερα από μια ιστορική αναδρομή, στην τέταρτη ενότητα του *ΠΕΒ* (σ. 149-93), σε απόψεις ποιητών, στοχαστών και φιλοσόφων, κυρίως σε τέτοιες που κατά την εκτίμησή του συμφωνούν με τη δική του ντετερμινιστική θέση και άρα λειτουργούν υποστηρικτικά για αυτήν, περνάει στην πέμπτη ενότητα της πραγματείας (σ. 195-206) σε

⁴ «[Η βούληση] και μόνο αποτελεί τον αληθινό άνθρωπο. Ο νους δεν είναι παρά το όργανό της, η κεραία της προς τα έξω, το μέσο δηλαδή διά του οποίου επενεργούν σ’ αυτήν τα κίνητρα» (*ΠΕΒ*, σ. 208 κ.ε.).

κάτι πολύ διαφορετικό. Εκκινώντας από τη «σαφή και βέβαιη» συναίσθηση της ηθικής ευθύνης και της καταλογισιμότητας των πράξεών μας, και βασιζόμενος στην καντιανή διάκριση ανάμεσα στον νοητό και τον εμπειρικό χαρακτήρα του ανθρώπου, καταφάσκει πλέον την «αληθινή ηθική ελευθερία» (σ. 199) ως την “υπερβατολογική” ικανότητα να είχαμε, μέσω μιας άχρονης επιλογής, επιλέξει έναν άλλο (εμπειρικό) χαρακτήρα, κάτι βεβαίως που αφήνει ανέγγιχτο τον σκληρό ντετερμινισμό αναφορικά με τις επιμέρους πράξεις στο πλαίσιο του ίδιου του εμπειρικού χαρακτήρα. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Σοπενχάουερ, «[η] ελευθερία, την οποία δεν μπορεί [...] κανείς να βρει στο *operari*, πρέπει να έγκειται στο *esse*» (σ. 205). Η εν λόγω συλλογιστική γίνεται ευκολότερα κατανοητή αν θυμηθεί κανείς τον πλατωνικό μύθο του Ηρός στο δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας*.⁵ Παρόλο όμως που ο Σοπενχάουερ θεωρεί ότι με αυτόν τον τρόπο υποστηρίζει μια καντιανή θέση, θα πρέπει να επισημάνει κανείς ότι ο Καντ, σε αντίθεση με τον Σοπενχάουερ, εισηγείται την ελευθερία και αναφορικά με τις επιμέρους ανθρώπινες πράξεις.⁶ Η διαφορά ανάμεσα στην Ηθική της κατηγορικής προστακτικής και στην Ηθική της συμπάθειας, την οποία ο Σοπενχάουερ αλλού αναδεικνύει,⁷ αποδεικνύεται εδώ καθοριστική. Παρ’ όλα αυτά, νομίζω πως είναι εμφανές ότι ο Σοπενχάουερ λέει πολύ λίγα γι’ αυτό το τόσο σημαντικό και κρίσιμο ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην ηθική υπευθυνότητα⁸ και την υπερβατολογική ελευθερία, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το πεδίο της έρευνας τόσο στον μελετητή του έργου του όσο και στον φιλόσοφο της ελεύθερης βούλησης. Ένα ζήτημα που σίγουρα είναι προβληματικό και το επισημαίνει ο επιμελητής της ελληνικής έκδοσης στην εισαγωγή του (σ. 40 κ.ε.), είναι αυτό που αφορά τη δυνατότητα εξατομίκευσης της βούλησης όχι μόνο στο επίπεδο του εμπειρικού χαρακτήρα του ανθρώπου, αλλά ήδη στο επίπεδο του νοητού του χαρακτήρα. Χωρίς αυτή τη δυνατότητα δεν μπορεί να γίνει κατανοητή η άχρονη επιλογή χαρακτήρα και η απόδοση της ηθικής υπευθυνότητας στον επιμέρους άνθρωπο. Την ίδια στιγμή, όμως, η όλη προβληματική της εξατομίκευσης αποκαλύπτει μια δυσεπίλυτη αντίφαση εντός της ίδιας της Μεταφυσικής του Σοπενχάουερ, ενώ συγχρόνως δυσχεραίνει και την απόδοση ενός ενιαίου χαρακτηρισμού στην περί ελευθερίας θεωρία του.

Συνοψίζοντας, η θεωρία του Σοπενχάουερ για την ελευθερία της βούλησης είναι σύνθετη, καθώς αποτελεί υποστήριξη ενός (α) σκληρού ντετερμινισμού αναφορικά με τις

⁵ Την εν λόγω σύνδεση με τον μύθο του Ηρός την κάνει ο ίδιος ο Σοπενχάουερ στην πραγματεία του *Περί του θεμελίου της Ηθικής* (στο τέλος της §10).

⁶ Αυτό φαίνεται καθαρά από τον τρόπο με τον οποίο ο Καντ πραγματεύεται το ζήτημα της καταλογισιμότητας των πράξεων στη *Διαλεκτική της Κριτικής του Καθαρού Λόγου* και ειδικά στο παράδειγμα του κακόβουλου ψέματος (βλ. *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, Β 582 κ.ε.· πρβλ. *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, V 99 κ.ε.). Για την άποψη αυτή πρβλ. Η. Allison, «Kant on freedom of the will», στο P. Guyer (επιμ.), *The Cambridge Companion to Kant and Moral Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press 2006), σ. 410 κ.ε. Από τον Άλισον (βλ. ο.π., σ. 409) αντλώ στην παρούσα βιβλιοκρισία και τον χαρακτηρισμό του Σοπενχάουερ ως βολονταριστή στο πλαίσιο της θεωρίας του για την ελεύθερη βούληση.

⁷ Αυτό αποτελεί το βασικό θέμα της πραγματείας *Περί του θεμελίου της Ηθικής*.

⁸ Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο “υπευθυνότητα” και όχι “ευθύνη”, διότι θέλω να δηλώσω περισσότερο την *ιδιότητα* του ανθρώπου να φέρει ευθύνη για τις πράξεις του.

επιμέρους ανθρώπινες πράξεις, ο οποίος την ίδια στιγμή έχει (β) βολонταριστικές προκείμενες, προερχόμενες από το ευρύτερο μεταφυσικό σύστημα του φιλοσόφου. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία αυτή φαίνεται να αποκτά (γ) ελευθεροκρατικά⁹ χαρακτηριστικά όταν τεθεί σε μια υπερβατολογική προοπτική και εστιάζει στη δυνατότητα επιλογής του χαρακτήρα, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις είναι μια (δ) ασυμβατοκρατική θεωρία, που δεν μπορεί καθόλου να ανεχτεί τις «νεφελώδεις εξηγήσεις» και τις «διστακτικές ημιαπαντήσεις» (σ. 61· πρβλ. σ. 71, 144) της συμβατοκρατίας. Υπ' αυτή την έννοια, δεν συμφωνώ με μια διαδεδομένη στη βιβλιογραφία αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η θεωρία του Σοπενχάουερ θα πρέπει να εκληφθεί ως συμβατοκρατική λόγω της "συνύπαρξης" υπερβατολογικής ελευθερίας και σκληρού ντετερμινισμού. Όταν το είδος της ελευθερίας που υποστηρίζει μια θεωρία είναι ελευθεροκρατικό, τότε αίρεται η όποια σχέση της θεωρίας αυτής με τη συμβατοκρατία. Όπως και νά 'χει, το *ΠΕΒ* αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για να ασχοληθεί κανείς με το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης.

Έρχομαι τώρα στην υπό κρίσιν ελληνική έκδοση του *ΠΕΒ*. Η μετάφραση των Μιχάλη Παντούλια και Δημήτρη Υφαντή είναι εξαιρετική. Είναι πολύ προσεγμένη, ακόμα και στις λεπτομέρειες, ενώ είναι φανερό ότι οι μεταφραστές ξέρουν καλά και Γερμανικά και φιλοσοφία. Ελάχιστες διαφωνίες θα είχα αναφορικά με την απόδοση (όχι τόσο βασικών όρων, όσο) κάποιων χωρίων, αλλά αυτές θα απηχούσαν μάλλον προσωπικές, και άρα υποκειμενικές, προτιμήσεις, οπότε θα ήταν άστοχο αν εστίαζα σε αυτές. Ως προς την απόδοση των βασικών φιλοσοφικών όρων, εύστοχη μου φαίνεται, για παράδειγμα, η απόδοση του *liberum arbitrium* ως «προαιρετικόν» και/ή ως «ελευθερία της βούλησης» ανάλογα με τα συμφραζόμενα, όπως και η απόδοση του ρήματος *wollen* ως «θέλω» ενώ του ουσιαστικού *Wille* ως «βούληση» (και όχι ως "θέληση")· στις δύο αυτές περιπτώσεις, μάλιστα, υπάρχουν αντίστοιχες υποσελίδιες σημειώσεις (σ. 54-7) με εμπειριστατωμένη επεξήγηση των συγκεκριμένων μεταφραστικών επιλογών. Επιμελητής της έκδοσης είναι ο Δημήτρης Υφαντής, ο οποίος έχει γράψει εισαγωγή και σχόλια, καθώς και ένα βοηθητικό «ορολόγιο» στο τέλος.¹⁰ Η εισαγωγή περιλαμβάνει μεταξύ άλλων μια συνοπτική παρουσίαση της δομής και του περιεχομένου της πραγματείας, καθώς και μια πολύ χρήσιμη για τον αναγνώστη έκθεση του ευρύτερου φιλοσοφικού της πλαισίου, όπου επιχειρείται αυτό που ο ίδιος ο Σοπενχάουερ κυρίως για λόγους ανωνυμίας (όπως είπαμε στην αρχή) δεν μπορούσε να κάνει: η σύνδεση του *ΠΕΒ* με το μεταφυσικό σύστημα του φιλοσόφου. Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερα θετική εντύπωση προκαλεί η οικονομία με την οποία ο επιμελητής χρησιμοποιεί τα σχόλιά του, που έχουν τη μορφή υποσελίδιων σημειώσεων, καθώς σε καμία περίπτωση δεν κουράζουν, τη στιγμή που η απουσία τους θα στερούσε από τον αναγνώστη ένα σημαντικό βοήθημα στην κατανόηση του κειμένου.

⁹ Ο όρος "ελευθεροκρατικός" δηλώνει τη συμφωνία με τη φιλοσοφική θέση της "ελευθεροκρατίας" (libertarianism), σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος έχει πράγματι ελεύθερη βούληση, ενώ στο πλαίσιο αυτό η ελευθερία της βούλησης κατανοείται ως μια "βαθιά" έννοια που είναι ασύμβατη με τον ντετερμινισμό.

¹⁰ Εδώ θα ήθελα να επισημάνω μια αναντιστοιχία που υπάρχει ανάμεσα στην (ορθή) απόδοση του όρου *intelligibler Charakter* εντός του κειμένου ως «νοητός χαρακτήρας» (σ. 202 κ.ε.) και στην απόδοση του όρου στο *Ορολόγιο* ως «νοητικός χαρακτήρας» (σ. 220).

Αν θα ήθελα, τώρα, να κάνω και μια υποτυπώδη κριτική, θα αναφερόμουν σε δύο ζητήματα που αφορούν την επιμέλεια. Το πρώτο είναι ότι ο επιμελητής δεν αναφέρει πουθενά ότι υπάρχει και άλλη ελληνική μετάφραση της εν λόγω πραγματείας του Σοπενχάουερ. Συγκεκριμένα, υπάρχει η μετάφραση του Χ. Βασιλειάδη από τις εκδόσεις Αναγνωστίδη, (Αθήνα χ.χ., α' έκδ. 1944), με τίτλο *Κριτική της ελευθερίας της βούλησεως*, η οποία μάλιστα επανεκδόθηκε πρόσφατα από τις εκδόσεις Δαμιανός (Αθήνα 2006). Γενικά, οι μεταφράσεις του Αναγνωστίδη θεωρούνται (και είναι) αναξιόπιστες, ωστόσο νομίζω ότι τόσο για λόγους πληροφόρησης του αναγνώστη σχετικά με την πρόσληψη του *ΠΕΒ* στην Ελλάδα, όσο και για λόγους πολιτικής ορθότητας, η μετάφραση αυτή θα έπρεπε εδώ να τύχει μνημόνευσης – με τις κατάλληλες ίσως επεξηγήσεις (ειδικά αν σκεφτεί κανείς ότι οι φοιτητές την βρίσκουν στις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες και αναρωτιούνται αν μπορούν να βασιστούν σε αυτή). Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη βιβλιογραφία που παραθέτει στο τέλος ο επιμελητής, και συγκεκριμένα το τρίτο τμήμα της που αναφέρεται στο πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης. Στο τμήμα αυτό ο κατάλογος των βιβλίων είναι ελλιπής και κάπως παραπλανητικός για τα δεδομένα της σύγχρονης σχετικής συζήτησης. Νομίζω ότι θα έπρεπε ή να ήταν πληρέστερος και πιο ενδεικτικός, ή, στον βαθμό που ο επιμελητής στην εισαγωγή και στα σχόλιά του δεν αναφέρεται στη σχέση που έχει το *ΠΕΒ* με τη σύγχρονη συζήτηση για το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης, να τον είχε παραλείψει εντελώς. Αυτές οι δύο επισημάνσεις μου όμως –θα το ξαναπώ– είναι ήσσονος σημασίας μπροστά σε μια τέτοια μεταφραστική προσπάθεια, για την οποία, εν τέλει, μόνο επαινετικά αξίζει να μιλήσει κανείς.¹¹

Δημοσιεύθηκε: 25.9.2017

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Σαργέντης, Κωνσταντίνος: (Βιβλιοκρισία του:) Arthur Schopenhauer: *Περί της ελευθερίας της βούλησης* (μτφρ. Μ. Παντούλιας – Δ. Υφαντής· Αθήνα: Ροές 2016). *Κριτικά* 2017-04, <<http://www.philosophica.gr/critica/2017-04.html>>.

---

¹¹ Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανώνυμους κριτές των *Κριτικών* για τις χρήσιμες υποδείξεις τους σε προηγούμενη μορφή του παρόντος κειμένου.